

У ЗГОДЗЕ З СУЧАСНЫМІ ПАТРАБАВАННЯМІ

А.П. Загнітко, І.Р. Домрачева. Основи мовленневої діяльності: Навч. пос. –
Донецьк: Український Культурологічний Центр, 2001. 56 с.

У дапаможніку, падрыхтаваным загадчыкам кафедры ўкраінскай мовы Донецакага нацыянальнага ўніверсітэта прафесарам А.А. Загнітко і дацэнтам гэтай кафедры І.Р. Домрачовай, семнаццаць раздзелаў (тэм), якія ахопліваюць розныя аспекты праблемы “Маўленчая дзейнасць”. Гэта, напрыклад, такія тэмы, як: “Агульныя звесткі пра маўленне”, “Функцыі мовы і іх рэалізацыя ў маўленні. Органы маўлення, іх функцыі”, “Віды маўлення як дзейнасці. Мысленне і маўленне”, “Разнавіднасці маўлення паводле формы перадачы думкі”, “Механізмы маўлення: Слоўнае выражэнне. Маўленчы акт”, “Механізмы маўлення: Пераход да знешняга маўлення”, “Значэнне і сэнс слова. Развіццё значэння слова”, “Тэкст і яго лінгвістычныя асаблівасці”, “Разнавіднасці маўлення паводле характару ўзаемадзеяння ўдзельнікаў зносін”, “Разнавіднасці маўлення паводле функцыйнага прызначэння”, “Разгорнутае маўленчае паведамленне”, “Маўленчы этыкет і культура зносін”, “З гісторыі вывучэння маўленчай дзейнасці”. Да тэмы “Кантрольная праца (выніковая)”, якая мае на мэце падагульненне разгледжанага ў папярэдніх тэмах тэарэтычнага матэрыялу, мэтазгодна было б сфармуляваць асноўныя (з пункту гледжання аўтараў) пытанні (заданні).

Дапаможнік прадугледжвае, каб студэнты, прыступаючы да разгляду кожнай тэмы, азнаёміліся з кантрольнымі пытаннямі, асноўнай і дадатковай літаратурай, тэарэтычным матэрыялам, у якім асвятляюцца гэтыя пытанні. Дарэчы, змешчаныя ў бібліяграфіі найважнейшыя навуковыя працы (пераважна рускія мовазнаўцаў) даюць падставы меркаваць, што праблема маўленчай дзейнасці як адна са складаных і няпростых для засваення студэнтамі ва ўкраінскім мовазнаўстве не атрымала дастаткова поўнага (сістэмнага) асвятлення. Таму дапаможнік А.П. Загнітко і І.Р. Домрачовай з’яўляецца актуальным і заслугоўвае асобнай ўвагі. Яго прыхільна сустрэнуць найперш студэнты-філолагі (бакалаўры, магістры) усіх форм навучання, слухачы паскоранай вочна-завочнай формы навучання. Шмат карыснага для сябе тут знойдуць і настаўнікі-славеснікі – у першую чаргу тыя, хто працуе творча, удумліва, пастаянна дбае пра павышэнне свайго прафесійнага ўзроўню.

У невялікім, але змястоўным уступе акрэсліваюцца сутнасць мовы і яе роля ў чалавечым грамадстве, а таксама задачы лекцыйнага курса. У прыватнасці, адзначаецца, што наконт найважнейшай функцыі мовы ў лінгвістыцы існуюць два супрацьлеглыя падыходы. Адно мовазнаўцы лічаць, што такой функцыяй з’яўляецца камунікацыйная, другая мяркуюць, што не менш важная таксама функцыя, сутнасць якой зводзіцца да адлюстравання мовай адметнасці народа. Мы падзяляем думку аўтараў дапаможніка, што “сама мова ў сваёй цэласнасці можа быць акрэслена як нацыянальна-кагнітыўная прастора, у якой выяўляецца дух народа, яго багацце” (с. 3).

Студэнты, як вынікае з дапаможніка (с. 4), павінны ведаць пра тэрміналагічны апарат па праблеме; тыпы граматычнага апісання ў межах функцыйна-граматычных даследаванняў маўлення; лінгвістычнае мадэляванне маўленчай дзейнасці; вызначэнне слова і яго семантычнай структуры; функцыі і формы маўлення; якасныя і колькасныя заканамернасці падчас маўленчай дзейнасці.

Апрача таго, аўтары дапаможніка выразна вызначылі, што павінны ўмець студэнты: арыентавацца ў выяўленні камунікацыйных працэсаў і вызначэнні іх частак; выдзяляць фазы разгорнутага маўленчага паведамлення; грунтоўна характарызаваць лексічныя, семантычныя і фанетычныя з'явы падчас маўленчай дзейнасці; выразна вызначаць граматычныя і стылістычныя праблемы маўленчага акту; праводзіць параўнальны аналіз тэкстаў; даследаваць маўленчы этыкет і культуру зносін моўнікаў.

У дапаможніку ўдала рэалізуецца сістэмны прынцып: комплексна разглядаюцца разнастайныя пытанні праблемы маўленчай дзейнасці, многія з якіх шырока асвятляюцца ў лінгвістычнай літаратуры (напрыклад, функцыі мовы, віды маўлення), але трактуюцца далёка не адназначна.

Дапаможнік разлічаны на трывалае засваенне студэнтамі складаных пытанняў або тых, якія не знайшлі дастатковага асвятлення ў лінгвістычнай літаратуры ці трактуюцца супярэчліва. Спынімся на некаторых з такіх пытанняў.

У мовазнаўчай літаратуры тэрмін “маўленне” звычайна ўжываецца ў двух значэннях: а) як дзейнасць (маўленчая дзейнасць, маўленчы акт) – г. зн. зносіны, кантакт паміж людзьмі, у выніку чаго адбываецца абмен думкамі, пачуццямі, інфармацыяй, і б) як вынік маўленчай дзейнасці – тэкст (вусны, пісьмовы). У дапаможніку вылучаецца і трэцяе значэнне гэтага тэрміна (с. 11) – маўленне як аратарскі жанр ці як маналог у мастацкім творы (інфармацыйнае, палемічнае, патэтычнае і да т. п. маўленне).

Няпростым (і не толькі для студэнтаў) з'яўляецца пытанне пра суадносіны мовы і маўлення, у першую чаргу пра іх адрозненне. Таму варта згадаць некаторыя іх адметныя асаблівасці, вылучаныя ў дапаможніку: мова – знакавая сістэма, маўленне – слоўная перадача думкі, зносіны з дапамогай вербальных сродкаў; мова – патэнцыйная сістэма знакаў, маўленне – мэтанакіраваная вербальная дзейнасць людзей, абумоўленая абставінамі, сітуацыяй; мова – унармаваная, маўленне дапускае і адхіленні ад літаратурных норм (хоць у ідэале павінна быць нармаваным), таму што яно індывідуальнае; маўленне заўсёды можна кваліфікаваць: праўдзівае, крывадушнае, мастацкае і да т. п., мову – не. Аднак ёсць падставы лічыць, што маўленне не толькі індывідуальнае, паколькі адлюстроўвае моўныя асаблівасці людзей, а і сацыяльнае, таму што з'яўляецца індывідуальнай рэалізацыяй мовы як грамадскай з'явы і, апрача таго, прадугледжвае наяўнасць, як правіла, не менш за дзве асобы. Інакш кажучы, маўленне – індывідуальна-калектыўная рэалізацыя мовы для пабудовы выказванняў (перадачы думак, пачуццяў і г. д.).

Да нялёгкіх для засваення студэнтамі можна аднесці таксама пытанне пра сутнасць тыпаў маўлення – знешняга і (асабліва) унутранага. Гаворачы, у прыватнасці, пра ўнутранае маўленне, якое характарызуецца тым, што думка афармляецца без яе выражэння (вуснага ці пісьмовага), А.А. Загнітко і І.Р. Дамрачова вызначаюць асноўныя яго асаблівасці: прэдыкатыўнасць, здатнасць да згортвання, граматычная аморфнасць, сітуацыйнасць і звязаныя з ёю фрагментарнасць і сцісласць.

Супярэчліва трактуецца ў лінгвістыцы пытанне пра паходжанне слова і яго характар на пачатковым этапе развіцця мовы. Нельга не пагадзіцца з меркаваннямі, выкладзенымі ў дапаможніку (с. 28): першапачаткова слова мела “сімпрак-

тычны характар”, яно “нараджаецца ў кантэкце”, паступова “становіцца самастойным знакам, які абазначае прадмет, дзеянне або якасць”.

Даходліва, на канкрэтных прыкладах паказваецца аўтарамі адрозненне паміж такімі няпростымі паняццямі, як “значэнне” і “сэнс”, якія ў класічнай лінгвістыцы ўжываліся амаль што як сінонімы. Значэнне звязана са сталым (аднолькавым для ўсіх людзей) абагульненнем у свядомасці чалавека аб’ектыўнага свету. Сэнс як індывідуальнае значэнне слова мае адносіны да пэўнага моманту, пэўнай сітуацыі. У якасці прыкладу аўтары прыводзяць назоўнік *вугаль*: значэнне – “цвёрдае выкапнёвае рэчыва арганічнага паходжання”, сэнс – “паліва” (для гаспадары), “прадмет даследавання” (для вучонага). Такім чынам, робіцца справядлівая выснова (с. 30): калі рэфэрэнтнае значэнне з’яўляецца “асноўным элементам мовы”, то сэнс (сацыяльна-камунікацыйнае значэнне) – “асноўнай адзінкай камунікацыі”.

У дапаможніку выразна акрэсліваюцца сутнасць семасіялогіі: “вывучае семантычную структуру і яе змены ў гатовых семантычных адзінках” і анамасіялогіі: “даследуе працэс стварэння (намінацыі. – В.Р.) лексічных адзінак” (с. 26). Для больш яскравай (нагляднай) ілюстрацыі розных шляхоў даследавання ў семасіялогіі і анамасіялогіі падаецца такая схема. **Семасіялагічны падыход:** маўленне → моўная сістэма (моўная форма) → пазамоўны змест (шлях ад формы, г. зн. намінацыі прадмета, з’явы да значэння, якое перадаецца гэтай намінацыяй); **анамасіялагічны падыход:** пазамоўны змест (паняцце, што існуе ў рэчаіснасці) → моўная форма (моўная сістэма) → маўленне (шлях даследавання ад значэння да сродкаў перадачы, г. зн. яго намінацыі).

Значную дапамогу акажа будучаму філолагу тэарэтычны матэрыял, які датычыць вызначэння сутнасці тэксту, а таксама падыходаў да яго вывучэння. Студэнт мае магчымасць не толькі азнаёміцца з найбольш пашыранымі ў лінгвістычнай літаратуры азначэннямі тэксту, але і з пазіцыяй А.А. Загнітко, аднаго з аўтараў рэцэнзаванага дапаможніка, якая больш поўна адлюстравана ў яго манаграфіі “Тэарэтычна граматыка мовы: Синтаксис” (Донецьк, 2002. С. 433-493). На думку гэтага мовазнаўцы (с. 31-32), тэкст, істотнымі адзнакамі якога з’яўляюцца цэласнасць, звязнасць, структурная арганізаванасць, закончанасць, – гэта сярэдні элемент камунікацыі, якая схематычна выглядае так: аўтар (адрасант) → тэкст → чытач (адрасат).

Прафесійная накіраванасць дапаможніка забяспечваецца таксама і тым, што ў ім падаюцца неабходныя схемы (мадэлі), якія наглядна адлюстроўваюць пэўны працэс (пераход) ці даюць мажлівасць паказаць класіфікацыйную структуру лексічных значэнняў, што дазваляе лепш засвоіць іх іерархічную залежнасць у сістэмнай паслядоўнасці.

Дапаможнік А.А. Загнітко і І.Р. Дамрачовай напісаны на высокім навуковым і лінгвадыдактычным узроўні. Ён адлюстроўвае найноўшыя дасягненні айчыннага (рускага і ўкраінскага) і замежнага мовазнаўства па праблеме маўленчай дзейнасці, цалкам адпавядае сучасным патрабаванням да навучальнай літаратуры і, несумненна, будзе садзейнічаць трывалай прафесійнай падрыхтоўцы філолагаў – будучых настаўнікаў і навукоўцаў.

В.І. РАГАЎЦОЎ,
доктар філалагічных навук, прафесар